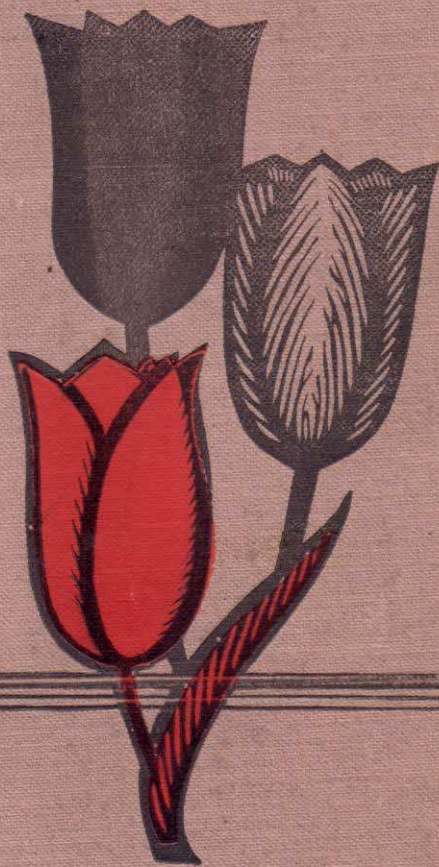


Λ 2006

9065 k



1906/1906



ҮШ ҒАСЫР ЖЫРЛАЙ- ДЫ

(РЕВОЛЮЦИЯҒА ДЕЙІНГІ ҚАЗАҚ
АҚЫНДАРЫНЫҢ ШЫҒАРМАЛАРЫ)

«ЖАЗУШЫ» БАСПАСЫ ♦ АЛМАТЫ — 1965



Кітапқа сонау XVIII ғасырда өмір сүрген, шығармалары ауыздан-ауызға таралып келе жатқан Бұқар жырау Қалқаманұлы және оның тұстастары, XIX ғасырдың алғашқы жарымында өмір сүрген ардагер ақын Махамбет Өтемісұлы және оның тұстастары, одан бергі жерде XIX ғасырдың екінші жарымында қазақ жазба әдебиетінің негізін салған классик ақынымыз Абай Құнанбаевпен замандас ақындардың және XX ғасырдың басынан Ұлы Октябрь күндеріне дейін өмір сүрген қазақ жазба әдебиетінің көрнекті өкілдерінің таңдамалы шығармалары енгізілді.

Бұл кітапта еліміздің басынан кешірген ұлылы-кішілі тарихи оқиғалар, бостандық жолындағы халқымыздың күресі, еңбек сүйгіштігі көркем жыр, әсем дастандар арқылы көрінеді.

Құрастырған және алғы сөзін жазған филология ғылымының кандидаты
Ысқақ Дүйсенбаев

Жауапты шығарушы Мардан Байділдаев

М А З М Ұ Н Ы

Ысқақ Дүйсенбаев. Алғы сөз	5
Бұқар жырау Қалқаманұлы (1693—1787)	53
«Айналасын жер тұтқан»	54
«Ай не болар күннен соң»	54
«Ақсаңнан биік тау болмас»	55
«Бірінші тілек тілеңіз»	56
«Сәлем — сөздің анасы»	57
«Алыстан қызыл көрінсе»	59
«Қара арғымақ арыса»	59
«Ай, заман-ай, заман-ай»	60
«Керей қайда барасың?»	61
«Қазақтың ханы Абылай»	62
«Әлемді түгел көрсе де»	63
«Жиырма деген жасыңыз»	64
«Ай, Абылай сен он бір жасыңда»	64
«Арам болған жиырма бес»	66
«Кұбылып тұрған бәйшешек»	67
«Асқар таудың өлгені»	67
«Жал, құйрығы қаба деп»	68
«Арту, арту бел келсе»	68
Шал Құлекеұлы (1760—1831)	69
«Өлеңге тоқтамайды Шал дегенің»	70
«Он бес деген жасым-ай»	70
Әкесі Құлекеге өлгенде айтқаны	70
Баспай деген бай «мені жамандашы»	71
дегенде айтқаны	71
Жақсы, жаман адам туралы	71

«Байды құдай атқаны»	71
Дін туралы	71
Мешкей кәрілерге айтқаны	72
«Құр мен дуадақ шөлді біледі»	72
Әйел туралы	72
Кәрілік туралы	72
Кәрілік туралы	72
Бұл дүниенің мысалы	74
«Алпыс бір мүшел келді мерттей болып»	76
Шаруа туралы	76
Қыздар туралы	77
«Келін жақсы болса»	78
Шал ақынның көңіл айтқаны	78
«Қоғалы көл, нар қамыс»	78
«Ата-ананың қадірін»	78
«Қона берсе, жерің азар»	79
«Дүние деген шолақ депті»	79
Бір байдың жалғыз баласы өлгенде айтқаны	79
«Өлімнен құтылмайсың, қашсаң-дағы»	79
«Ағайын жат болады, алыс болса»	80
«Кәрі өлсе, соққан дауыл тынғандай-ақ»	80
Тоқтыны ұстауға шамасы жетпегенде айтқаны	80
«Бақ, дәулет, мал бітерде ырыс қонар»	81
Дін туралы	81
Қартайғанда айтқаны	82
Белбеу орнына жіп берген тоқалына	82
«Қатты-құттыға өтпейді, қайран тісім»	82
Кәріліктің дауасы туралы	83
«Арғымақ ат кімде жоқ»	83
Дулат Бабатайұлы (1802—1871)	85
«Ақжайлау мен Сандықтас»	86
Сүлейменге	87
«Сөзім бар да, көзім жоқ»	90
«Қылығың қылжаң, туысқан»	91
«Он бес деген жас қайда?»	93
«Тырнақтай меңі болған соң»	94
«О, Барақ жас, Барақ жас»	95
«Тегімді менің сұрасаң»	97

«О, Кеңесбай мырза, тыңда сөз»	100
«Ей, айтайын арнап Ешенге»	103
«О, Ақтан жас, Ақтан жас»	104
«Жапанға біткен жантақты»	105
«Асқар таудың сәні жоқ»	107
Еспенбет	108
Махамбет Өтемісұлы (1804—1846)	123
Ереулі атқа ер салмай	124
Мінкен ер	125
Тарланым	125
Тайманның ұлы Исатай	126
Ерлердің ісі бітер ме?	127
Толғау	127
Нарын	128
Күн қайда?	129
Арғымаққа оқ тиді	130
Мен тауда ойнаған қарт марал	130
Мен едім	131
Махамбеттің Жәңгірге айтқаны	131
Махамбеттің Баймағамбет сұлтанға айтқаны	131
Қызғыш құс	138
Әй, Махамбет, жолдасым	138
Шернияз Жарылқасұлы (1817—1881)	143
«Ассалаумағалейкум, алдияр хан»	144
«Ай, Қазы би, Қазы би»	155
«Көл қылып құйдым талай судай ағын»	157
«Сөз сөйлеймін бөлмелеп»	157
«Тостағанды қолға алып»	161
Алмажан Азамат қызы (1823—өлген жылы белгісіз) 163	
Жетім қыз (повма)	164
Сүйінбай Аранұлы (1827—1896)	177
Тезекке тепсіну	178
Төрелерге	179
Болыстарға баға	181

Сұраншыға	182
Батырбек датқаға айтқандары	182
Үмбетәліге	183
Жақсы мен жаман адам қасиеттері	186
Жұмыққа	187
Біржан сал Қожағұлұлы (1834—1897)	188
Жамбас сипар	189
Біржан сал	189
Айтпай	189
Ләйлім шырақ	190
Көлбай-Жанбай	190
Жанбота	191
Адасқақ	191
Біржан сал ақын	191
Орынбор	192
Мәті-Дәулен	192
Алтын балдақ	192
Телқоңыр (III-түрі)	193
Көкек	193
Бурылтай (III-түрі)	193
Ақсеркеш	194
Соқпа-ай — соқ	194
Ақтентек	195
Талай заман	195
«Ер жігіт дүниені көргені артық»	196
«Ал, дүние, өтеріңді біліп едім»	196
Майлы қожа Сұлтанқожаұлы (1835—1898)	198
Толғау	199
«Қоян жылы жаумады көктен жаңбыр»	207
«Өлмек парыз, — деп айтар, — тұмақ сүндет»	208
«Ескі мырза, манаптар, бегі, салы»	209
«Дүниеге мейман көңілім»	211
Жақсы болсын жұбайың	212
Ыбырай Алтынсарин (1841—1889)	219
Сөз басы	220
«Өнер-білім бар жұрттар»	222

Жаз	223
Өзен	225
Балқожа бидің баласына жазған хаты	226
Өсиет өлеңдер	226
«Араз бол, кедей болсаң ұрлықпенен»	228
«Әй, достарым»	230
«Әй, жігіттер»	230
«Азған елдің хандары»	231
Қарға мен түлкі	233
Базар жырау Өтемісов (1842—1911)	235
Екі талай жер болса	236
«Сөйле» десең, сөйлейін	237
Өзімдей-ақ ұл туар	237
Әліде сенде арман жоқ (көңіл айту)	238
Тілек (Қалжан ахунға)	240
Халқымның аузын тұшыттым	241
Қарама менің көңіліме	242
Әр нәрсенің парқы бар	242
Дүниені қудым	243
Кермиығым, кербезім	245
Өлеңнің аққан көзі едім	245
Не артық?	246
Бұрынғы дәуір болмай жүр	246
Айдан ару нәрсе жоқ	246
Халық үшін туған қайратты ер	248
Жігіттік	248
Жиырма бес	249
Ойналық та күлелік	250
Әр кемелге, бір зауал	251
Әлеуметтер құлақ сал (өлер алдында айтылған)	256
Қимылдап қал, қызыл тіл	259
Азамат	260
Мен Балқының Базары	261
Ғашық жарым	261
Тездетіп жігіт күнім өтіп кеттің	262
Бір шығайын құмардан	262
Тіршіліктің түрлері	264
Жамиғы қазақ бір туған	265

Мұрат Мөкееұлы (1843—1906)	266
Мұраттың жалпыға айтқаны	267
Қыз	271
Топқа түскендегі толғауы	272
Шәлгез (Мұраттың аузынан)	279
Ақан сері Қорамсаұлы (1843—1913)	284
Торыны таң асырып мінген қандай	284
Біздің көңіл қайда жатыр?	286
Сүйген жардан айрылдым	286
Ұзатылайын деп жатқан қызға	287
Қыз сипаты	288
Жайықтың ақ түлкісі аралдағы	289
Сүйген қалқа	290
Көңіл тілегі	290
Көңіл сыры	291
Ұрқияға айтқан аужары	292
Адамның біліміне ақыл серік	293
Айтамын замандасқа біраз кеңес	293
Әйелдер сипаты	297
Жігіт сипаты	299
Жастық шақтар	300
Кәрілік	301
Заманға қарап	301
Достарыма	302
Жігіттерге	302
Мылтық пен мергеншілік	304
Абай (Ибраһим) Құнанбаев (1845—1904)	306
Қансонарда бүркітші шығады аңға	307
Жаз	308
Күз	310
Қыс	311
Жазғытұрым	312
«Жастықтың оты жалындап»	314
«Бір сұлу қыз тұрыпты хан қолында»	316
«Көңіл құсы құйқылжыр шартарапқа»	317
«Адамның кейбір кездері»	318
«Құлақтан кіріп, бойды алар»	319
«Өлсем орным қара жер сыз болмай ма?»	320

Шәдгерей Бөкеев (1847—1920)	322
Өмірдің өтуі	323
«Жалғаншы, жарық дүние!»	324
«Таудағы тас ұядан»	325
«Ол күндерді тапсырдым»	326
«Бір күнде, жас көңілім, судай тастың»	328
«Сұңқардай шалықтаған тас ұяның»	329
«Алла яр» жаздым, аға Көлборсыдан»	329
«Бұл дүние панилығын етеді екен»	331
«Ағасың ақылың артық асқармен тең»	331
«Ғасаңды Кәлимолла, маған берсең»	331
«Жігіттің болса алған жақсы жары»	332
«Жылдарда жыл болады бағызы-бағызы»	333
Қайран жерім.	334
Көлторғай	334
Қияға мен бір қыран көз жіберген	334
Қатшекейге	334
Құйрық атып құлия	335
Ұршық	337
Ғылым	337
Эдисон	337
Қашқын (тау черкешінде болған оқиға)	338
Мұсабек Байзақов (1849—1932)	343
Сырым қызға	344
Сүйгенімді сағындым	346
Табиғат тамашалары	348
«Қайраты бұл дүниенің мал менен пұт»	350
«Сайлау деген елге бір бүлік болды»	351
Тышқан мен түйе	352
Қайрымды қыз бен қайыршы	353
Адам мен аюдың достығы (И. А. Крыловтан)	355
Тұзу терек	357
Әріп Тәңірбергенов (1856—1924)	359
Тәуірбек болысқа.	360
Иман туралы	360
Өлім туралы	361
Замандасқа	362

Еңбек туралы	362
Ғылым туралы	364
Қалың мал туралы	366
«Орыстың мұсаннифі — Пушкин дана»	367
«Лермонтов көкіректі, көзді туған»	368
Шәкірттеріме.	368
Шұғбанға	368
Париж коммунасы	369
Кәрілікке.	370
Ленин өлгенде	371
Әбубәкір Кердері (1858—1912)	374
Заманның опасыз халіне Әбубәкір молланың айтқан өлеңі	375
Өткен еміншілік заманды Әбубәкір молланың жоқтап айтқан толғауы	380
Әбубәкір молланың сырқау болып жатқанда айтқан өлеңі	383
Әбубәкір молланың байлар хақында айтқан өлеңі	388
Бір үйіне қондырмаған қызға Әбубәкір молланың айтқан өлеңі	389
Бір үзінді	390
Нұржан Наушабаев (1859—1919)	391
Бірінші назым	392
Тақпақ	396
Терме	398
Терме	404
Леп ұрған кейбір жігітке	405
Заманның қалпына айтылған сөздер	406
Қатын үш түрлі	408
«Адам болар жігіттің»	408
Ақылбай Абайұлы Құнанбаев (1863—1904)	410
Дағыстан (Кәрі Жүсіп)	411
Әсет Найманбаев (1867—1923)	431
Ән басып, мейір қандыра салғандай қып	432
«Болжаусыз осы екен ғой өлім деген»	435
Салиха-Сәмен (поэма)	437

Мағауия Абайұлы Құнанбаев (1870—1904)	449
Медғат-Қасым (поэма)	450
Кете Жүсіп Ешниязов (1871—1927)	475
Әлеумет келді жиналып	476
Өмір сырлары	478
Адамдық пен надандық	479
Бүркіт сыны	480
Ұстаз	482
Атыңды емлеменен жаздым хатқа	
(Ажар қызға бірінші хат)	483
Білімді артық туған перизатым	
(Ажар қызға екінші хат)	484
Өзіңмен бас қосқанның арманы жоқ	
(Бибі қызға)	485
Жаннаттың хор қызындай бейне әлпің	
(Сәуле сұлуға)	486
Өсиет	486
Сұрмерген (дастан)	488
Мұхаметжан Серәлин (1872—1929)	503
Гүлкәшима (поэма)	504
Омар Шораяқов (1878—1924)	543
Сөйле, тілім, жосылып	544
Ұстадарым (өрен жүйрік жиырма бір)	546
Шайырлардың сомасы	548
Болысқа	549
Өмір өрнектері	549
Есіңе ал келешекті, жора-жолдас	552
Барармыз байтақ орынға (Жалмақанға)	552
Шолақ шумақтар	
Нағашым	553
Ұстазым	553
Құлақметке	553
Жамантік пен Итқараға	553
Есенжолға	554
Құлынға	554
Сәйкеге	554

Күмісбайға	554
Таубайдың Жүсібіне	555
Арманым	555
Әділ іс	555
Аталық кеңес (төрт асыл мен төрт дұшпан)	556
Қазақта ондай ақын қайдан болсын (Абайға)	558
Жастарға өсиет (Ташкентте оқып жүрген Шайхыға)	559
Өмір мен өлім айқасты	561
Жарлы тәліп (дастан)	564
Қара шекпен (поэма)	568
Тұрмағамбет Ізгілеуов (1882—1939)	575
Балаларым	576
Адамдық іс	577
Қайрама, халыққа тісіңді	578
Кең ойлылармен кеңес қыл	579
Не қызық?	580
Рубағият	
Көңіл	581
Ой	581
Түс	581
Оқ	581
Мінез	581
Іні	582
Жолдас	582
Өмір	582
Шолақ шумақтар	
Атақ	582
Насыбай	582
Шылым	583
«Бар» мен «Жоқ», «Ал» мен «Бер»	583
Сымбатты сұлу	583
Ақжібек	584
Жыл келді (көктем)	584
Арқаңның ауруы не, қозбайтұғын?	585
Абайды оқығанда	586
Әр елдің бар бұлбұлы (Сырдың саңлақ шайырлары — өрен жүйрік он тоғызға)	586

Өмір өткелдері	589
Төрт дос (мысал)	590
Күн шықса	591
Жер жүзін жеті қабат зұлымат басты	592
Назым	592
Қадамың құтты болсын, Кеңес аға	594
Туғызып қой үстіне бозторғайды	595
Сөздері Лениннің — шырын еді	595
Мақта	596
Кәрілік белгісі	598
Ақындарға айтарым	598
Топ жарқан төрт тұлпарға (Бейімбет, Сәкен, Сәбит, Ілиясқа)	599
«Кейінге нені тастап кетемін?» деп	599
Сұлтанмахмұт Торайғыров (1893—1920)	601
Қымыз	602
Тұрмысқа	603
Айт	605
Көшу	606
Бір адамға	607
Туған еліме	608
Келді хатың, мен шаршап	608
Шәкірт ойы	609
Неге жасаймын	610
Алты аяқ	611
Сары арқаның жаңбыры	612
Бернияз Күлеев (1899—1923)	614
Жазғы дала	615
Жас жүрегіме	617
Жырла да зарла, көңілім	618
Неге?	620
Ажал (А. С. Пушкиннен)	621
(А. С. Пушкиннен)	622
Ақын (А. С. Пушкиннен)	622
Ғашығыма	623
Ақтау	624
Жаз	625

«Ертеректе ер жүрегім»	626
«Мен саған жат қыр баласы»	627
Кім бар	627
Келер бір күн таң атар	628
От жалын ой өртеп ішті	628
А, дариға-ай	629
Ән-күй	630
Жанталас	631
Қапы қалдым	632
Гүлөндамға	633
Қайда екен?	634
Ойла, ойла	641
«Мен естіген көп адам»	642
Бүгін, ертең	643
Көңіл	643
«Өлім — құрдым, өмір — өзен, жоғалат»	644
Көңіліме	644
Күз	645

Сәбит Дөнентаев (1894—1933)	648
Жастықта	649
Ақыл	649
Ой	650
Көңіл мен тіл	650
Бірлік	650
Талап	651
Қиялым	651
Балалықты сағыну	652
Үміт	653
Досқа	654
Жүрекке	654
Заман кімдікі	655
Менің жайым	656
Өз-өзіме	657
Әр жан әр түрде	658
Қайтып қарғыс алмайсың	658
Ерегіс	660
Көркем қызға	661
Қазақтарға қарап	662

Досыма жазғаным	662
Уай, жаным	663
Жаз	663
Шілде	664
Жәмила қыз	665
Балалық	666